

O. Kazimierz Lijka OMI

Święto Paschy w Kościele prawosławnym. Liturgia i teologia

W Kościele prawosławnym Pascha jest szczytowym momentem życia liturgicznego. Nazywa się ją świętem świąt i uroczystością uroczystości, a także świętą i wielką Paschą. *Święto Paschy stanowi serce prawosławia, a zarazem żywe świadectwo jego autentyczności i prawdy. Jest odczuwalnym działaniem Ducha Świętego, objawieniem Zmartwychwstałego Chrystusa na ziemi*¹. Prawosławie obchodzi święto Zmartwychwstania w pierwszą niedzielę po pełni księżyca, po wiosennym zrównaniu dnia z nocą, i zawsze po obchodach Paschy żydowskiej². Kościół prawosławny kieruje się kalendarzem juliańskim, zaś Kościół zachodni opiera się na kalendarzu gregoriańskim. Obecnie różnica między tymi kalendarzami wynosi 13 dni. Niedziela wielkanocna przypada między 22 marca a 25 kwietnia według kalendarza juliańskiego. Porządek nabożeństw okresu paschalnego zawarty jest w księdze zwanej *Pentekostarionem* albo *Triodionem Paschalnym* lub *Kwiecistym*.

1. Liturgia

Uroczystości wielkanocne poprzedzone są nabożeństwem, które może rozpocząć się wieczorem Wielkiej Soboty lub przed północą³. Na początku nabożeństwa, zwanego *połunoscznicą*, czyta się Psalm 51 i śpiewa kanon Wielkiej Soboty. Następnie w pieśniach wspomina się spoczynek Jezusa w grobie i Jego zstąpienie do otchłani oraz zapowiada Jego Zmartwychwstanie. Celebrans otwiera bramę królewską, podchodzi do całunu, zwanego *plaszczanicą*, okadza go, unosi ponad swoją głowę, przenosi ze środka świątyni przez bramę królewską i kładzie na ołtarzu. Brama królewska ponownie zostaje zamknięta. Całun pozostanie na ołtarzu do Wigilii Wniebowstąpienia. *Plaszczanica*, zwana też *epitafrionem*, to bogato zdobiona tkanina przedstawiająca Chrystusa leżącego w grobie i otoczonego przez Matkę, uczniów, niewiasty i aniołów. Używa się jej w obrzędach Wielkiego Piątku i Wielkiej Soboty. Symbolizuje ona grób, który staje się miejscem Zmartwychwstania i wyraża tajemnicę śmierci Chrystusa⁴. Po kanonie śpiewa się *Trishagion*⁵, troparion⁶, ektenię⁷ i następuje rozesłanie. Światła w cerkwi zostają wygaszone z wyjątkiem lampki w części ołtarzowej.

Około północy rozlega się dźwięk dzwonów. Kapłan odpala od lampki świecę, przekazuje światło uczestnikom liturgii, i gdy świątynia jest już rozświetlona, roz-

¹ S. Bułgakow, *Prawosławie. Zarys nauki Kościoła prawosławnego*, Warszawa 1992, s. 149.

² E. Smykowska, *Liturgia prawosławna. Mały słownik*, Warszawa 2004, s. 62.

³ Bp Abel (Popławski), *Święta Pascha – Zmartwychwstanie Chrystusa*, w: K. Leśniewski, J. Leśniewska (red.), *Prawosławie. Światło wiary i źródło doświadczenia*, Lublin 1999, s. 105; E. Smykowska, *Liturgia...*, s. 88.

⁴ E. Smykowska, *Liturgia...*, s. 66-67.

⁵ *Trishagion* – trzykrotnie święty: *Święty Boże, Święty Mocny, Święty Nieśmiertelny...*

⁶ Termin wywodzi się od gr. *tropos* – sposób, maniera śpiewu. Jest to krótki hymn liturgiczny, który składa się z kilku wersetów i wyraża sens obchodu albo nawiązuje do ważniejszych wydarzeń z życia świętego; zob. E. Smykowska, *Liturgia...*, s. 85.

⁷ Wyraz gr. *ektenie* oznacza modlitewne wezwanie wypowiedziane przez kapłana lub diakona. Ektenia zawiera prośby, na które odpowiada się: „Panie, zmiłuj się” albo „Daj, Panie”; zob. E. Smykowska, *Liturgia...*, s. 25.

poczyna się Jutrznia paschalna. Najpierw kapłan śpiewa trzykrotnie pieśń: *Zmartwychwstanie Twoje, Chryste Zbawco, aniołowie śpiewają na niebiosach, i nas na ziemi uczyni godnymi, czystym sercem Ciebie sławić*⁸. Po tej pieśni otwiera się królewską bramę ikonostasu, która pozostanie otwarta przez cały Tydzień Wielkanocny na znak, że dzięki Zmartwychwstaniu Chrystusa wszyscy wierni mają otwarty dostęp do Jego ofiary krzyżowej i Zmartwychwstania. Następnie wszyscy wychodzą z cerkwi i trzykrotnie ją obchodzą w procesji⁹. Zgodnie z tradycją procesja obchodzi cerkiew od zachodu na wschód. Na czele idą duchowni i służba cerkiewna, a po nich wierni. Drzwi wejściowe do świątyni (od strony zachodniej) zostają zamknięte. W czasie procesji biją dzwony i śpiewa się powyższą pieśń (*Zmartwychwstanie Twoje...*). Kapłan niesie trójświecznik¹⁰ (symbol Trójcy Świętej) i krzyż, ktoś inny niesie Ewangeliarz. Ponadto niesione są świece, kadzielnica, chorągwie i ikona Zmartwychwstania (zazwyczaj ikona zstąpienia do piekieł)¹¹.

Procesja symbolizuje święte niewiasty udające się o świcie do grobu, żeby namaścić ciało Chrystusa. Celem procesji jest spotkanie ze Zwycięzcą śmierci. Jest to procesja przywołująca chrzest, czyli „przejście” ze śmierci do życia, z ziemi do nieba, z czasu do wieczności¹².

Po obejściu cerkwi procesja zatrzymuje się przed zamkniętymi drzwiami. Zamknięta cerkiew symbolizuje zapieczętowany grób Chrystusa. W przedsionku cerkwi czyta się niekiedy Ewangelię o Zmartwychwstaniu (Mk 16,1-8)¹³, po czym celebrans trzymając w lewej ręce krzyż, prawą ręką okadza ikonę i wiernych, a następnie kieruje się na wschód i przed drzwiami trzykrotnie czyni kadzielnicą znak krzyża oraz śpiewa doksologię: *Chwała Świętej i Współistotnej, i Życiodajnej, i Niepodzielnej Trójcy, w każdym czasie, teraz i zawsze, i na wieki wieków*. Chór odpowiada: *Amen*. Po czym kapłan, a po nim chór śpiewa trzykrotnie troparion: *Chrystus powstał z martwych, śmiercią podeptał śmierć i będącym w grobach życie dał*. Dalej następują formuły śpiewane przez celebransa, i po każdej z nich chór śpiewa powyższy troparion¹⁴. Następnie kapłan woła: *Chrystus zmartwychwstał*, a lud odpowiada: *Prawdziwie zmartwychwstał*. Celebrans otwiera drzwi, popychając je trzymanym krzyżem i trójświecznikiem. Wchodzi on pierwszy do świątyni i w

⁸ *Wielki Tydzień i święto Paschy w Kościele prawosławnym*, tł. H. Paprocki, BOK 21, Kraków 2003, s. 147; por. M. Lenczewski, *Liturgika czyli nauka o nabożeństwach*, cz. I i II, *Skrypt dla Sekcji Teologii Prawosławnej*, Warszawa 1981, s. 270; E. Przybył, *Prawosławie*, Kraków 2000, s. 136.

⁹ Trzykrotne obchodzenie w procesji kościoła znane jest w Jerozolimie już w VII w. Zaświadcza o tym Kanonarium jerozolimski, w którym jest mowa o liturgii Wigilii Paschalnej w bazylice Zmartwychwstania; zob. H. Leclercq, *Semaine Sainte*, DACL 15 (1950), kol. 1177-1178.

¹⁰ O zapaleniu trzech świec w Wigilię Paschalną wspomina już Lekcjonarz armeński z V w., który nawiązuje do liturgii bazyliki Zmartwychwstania w Jerozolimie; zob. H. Leclercq, *Semaine Sainte...*, kol. 1177-1178.

¹¹ E. Smykowska, *Liturgia...*, s. 72-73; por. E. Przybył, *Prawosławie...*, s. 137; C. Andronikof, *Il senso della Pasqua nella liturgia bizantina*, t. 2, Torino 1986, s. 8.

¹² Bp Abel (Popławski), *Święta Pascha...*, s. 107.

¹³ Por. B. Bobrinskoy, *Życie liturgiczne*, Warszawa 2004, s. 121.

¹⁴ *Wielki Tydzień i święto Paschy*, s. 147-148; por. C. Andronikof, *Il senso...*, s. 8.

tym momencie symbolizuje anioła, który odsunął kamień sprzed wejścia do grobu Chrystusa¹⁵.

Po wielkiej ektenii¹⁶ i ekfonezie (gr. *ekfonesis*)¹⁷ rozpoczyna się kanon na dzień Zmartwychwstania Pańskiego, którego autorem jest św. Jan z Damaszku (VIII w.). Kanon został ułożony w oparciu o homilie św. Grzegorza z Nazjanzu, św. Grzegorza z Nyssy oraz innych Ojców i hymnografów¹⁸. Obejmuje on również wiele tekstów biblijnych. Jest to długi poemat rozpoczynający się od słów: *Zmartwychwstania Dzień! Rozjaśnijmy twarz, ludy! Pascha Pańska, Pascha!* Po każdej pieśni kanonu celebrans recytuje małą ektenię, staje na podwyższeniu (gr. *solea*) i okadza ołtarz, ikonostas i wiernych, trzymając w jednej ręce kadzielnicę, a w drugiej paschalny trójświecznik i pozdrawiając wiernych słowami: *Chrystus zmartwychwstał*, na co oni odpowiadają: *Zaprawdę zmartwychwstał*. Wielokrotne wychodzenie celebransa i pozdrawianie wiernych symbolizuje ukazywanie się zmartwychwstałego Chrystusa uczniom¹⁹.

Po kanonie śpiewa się trzykrotnie *eksapostilarion* (tekst nawiązujący do obchodu, przedzielony wersetami Psalmu 150) i hymny pochwalne, zwane sticherami Paschy. W tym czasie, najpierw duchowieństwo, a potem wszyscy wierni wymieniają pocałunki paschalne²⁰ i mówią: *Chrystus zmartwychwstał! – Prawdziwie zmartwychwstał!* Po wymianie pocałunku paschalnego, na zakończenie Jutrznii paschalnej, czyta się homilię św. Jana Chryzostoma, która opiera się na motywach ewangelicznej przypowieści o robotnikach winnicy (Mt 20,1-16), a także nawiązuje do Zmartwychwstania, radości, zwycięstwa nad grzechem i szatanem. Niekiedy podczas nocnej liturgii (po Jutrznii paschalnej) poświęca się pokarmy. Po Jutrznii są odprowadzane czasy, czyli godzinki wielkanocne (1 czas, 2 i 6), a zaraz po nich celebruje się liturgię eucharystyczną św. Jana Chryzostoma, podczas której czyta się fragment z Dziejów Apostolskich (1,1-8), a następnie prolog z Ewangelii św. Jana (J 1,1-18). Prolog nieraz czyta się w kilku językach, m.in. po grecku i łacinie na znak powszechności Dobrej Nowiny i na przypomnienie glosolalii z Pięćdziesiątnicy. Pod koniec liturgii paschalnej poświęca się kwaszony chleb pszenny (gr. *artos*), na którym widnieje wizerunek Chrystusa zmartwychwstałego. Przechowuje się go przez cały tydzień na pulpicie stojącym przed ikonostasem. Rozdaje się go wiernym w sobotę Tygodnia Paschalnego. Częstkę z tego chleba wierni spożywają, a resztę przechowują jako relikwię. Ma on przypominać wydarzenia po Zmartwychwstaniu, gdy Chrystus ukazywał się uczniom, łamał i spożywał z nimi chleb (Łk 24,30; por. J 21,13), a także przypomina samego Chrystusa, który jest chlebem życia (J 6,35)²¹. Niekiedy ten chleb jest poświęcany i rozdawany po liturgii w sobotę Tygodnia

¹⁵ E. Smykowska, *Liturgia...*, s. 63.

¹⁶ Zwana jest ona również ektenią pokoju.

¹⁷ Zakończenie modlitwy o charakterze trynitarnym, na które odpowiada się: *Amen*.

¹⁸ M. Lenczewski, *Liturgika...*, s. 271.

¹⁹ Bp Abel (Popławski), *Święta Pascha...*, s. 109.

²⁰ Przekazanie pocałunku pokoju w Wigilię Paschalną praktykowano w Jerozolimie w VII w. Biskup przekazywał go kapłanom i diakonom; zob. H. Leclercq, *Semaine Sainte...*, kol. 1178.

²¹ E. Smykowska, *Liturgia...*, s. 11.

Wielkanocnego²². W Niedzielę Zmartwychwstania, o godzinie piętnastej powinny być odprawione Nieszpory. W okresie Tygodnia Paschalnego codziennie powtarzane są takie same nabożeństwa jak w niedzielę²³.

Zmartwychwstanie Chrystusa zwykło się ukazywać dwoma rodzajami ikon – święte Niewiasty Myrofory i zstąpienie do piekieł²⁴. Pierwsza ikona przedstawia anioła w białych szatach siedzącego przy pustym grobie, w którym znajduje się całun Chrystusa. Anioł wyciąga dłoń w kierunku kobiet, które przyniosły wonności, a u jego stóp leżą porażeni światłem strażnicy. Zstąpienie Chrystusa do otchłani jest wspomniane przez św. Piotra (1 P 3,19). Wedle Tradycji Kościoła Chrystus przez swoją śmierć połamiał wrota piekieł, które często przedstawiane są jako krzyż równoramienny, i wyprowadził z otchłani dusze ojców. Ikona ukazuje Zbawiciela trzymającego w lewej dłoni krzyż, a drugą ujmującego za rękę klęczącego Adama. Po lewej stronie Chrystusa klęczy Ewa. Po prawej stronie widnieją prorocy Starego Testamentu, a po lewej – święci chrześcijańscy.

2. Teologia

Treści teologiczne zawarte są już w różnych czynnościach liturgicznych, które charakteryzują się bogatą symboliką. Natomiast obfity wachlarz teologicznych myśli znajduje się w liturgicznych tekstach²⁵. Głównym tematem jest Zmartwychwstanie Chrystusa, o którym śpiewają aniołowie i wierni. Słowa: *Chrystus powstał z martwych* (lub: *Chrystus zmartwychwstał*) wypowiedane są wielką ilością razy i stanowią swoisty refren Jutrzni paschalnej. Przez Zmartwychwstanie Chrystusa rozpraszają się Jego wrogowie, giną grzesznicy, podeptana jest śmierć, zmarli otrzymują życie, zniewolone zostają piekło i otchłań, otwierają się bramy raju. Wierni mają iść i głosić światu, że Pan powstał, jest Synem Bożym i zbawia rodzaj ludzki.

Zmartwychwstanie niesie z sobą radość i wesele. Cieszą się niebiosa, ziemia i cały świat. Zmartwychwstały Chrystus jest radością i Jego Zmartwychwstanie świętuje radośnie całe stworzenie. Wszyscy są zachęceni do przeżywania radości. Nadeszła ona dla całego świata przez krzyż. Tę radość przeżywały pobożne niewiasty i „zachęcana” jest do niej Bogurodzica. Wierni są zachęceni do wychwalania Pana tańcem i hymnem oraz do radosnego obejmowania jeden drugiego.

Cała liturgia jest napełniona chwałą i światłością. Chwała jest oddawana trzem Osobom Boskim, a także Bogu i samemu Chrystusowi, którego imię jest najczystsze, najwspanialsze i pełne chwały. Motyw chwały oddawanej Chrystusowi uwydatniony jest w wielokrotnym śpiewie *Alleluja*, który rozbrzmiewa podczas liturgii św. Jana Chryzostoma. Chrystus obłókł wszystko, co śmiertelne, chwałą niezniszczalności. Jest On najchwalebniejszy i jaśnieje w niedostępnym świetle swego Zmartwychwstania, trwa w wiecznej światłości, jest pięknym Słońcem sprawiedliwości. Jaśniejącego Chrystusa w niedostępnym świetle Zmartwychwstania można ujrzyć mając oczyszczone zmysły. W dniu Zmartwychwstania niebo i ziemia są

²² Por. M. Lenczewski, *Liturgika...*, s. 271.

²³ E. Przybył, *Prawosławie...*, s. 137.

²⁴ *Tamże*, s. 138.

²⁵ W opracowaniu teologii korzysta się z tekstów zawartych w: *Wielki Tydzień i Święto Paschy w Kościele prawosławnym*, s. 147-171.

pełne światłości. Jest to światłość bezczasowa, która wszystkim świeci cielesnie z grobu. Łaska z ust Chrystusa jak jasność ognia oświeciła całą ziemię. Wierni zaś są oświeceni Bogiem jak pochodnie. Łączność światła z chwałą wyrażają początkowe wersety Pieśni dziewiętej: *Oświeć się, oświeć, Jerozolimmo Nowa! Bo chwała Pańska w tobie powstała* (por. Iz 60,1). Na spotkanie Chrystusa wychodzącego z grobu – jakby Oblubieńca – należy wyjść z pochodniami w dłoniach.

Liturgia wielkanocna jest zdecydowanie chrystocentryczna. Chrystus nazwany jest Zbawicielem, Synem Bożym, Barankiem, Oblubieńcem, Bogiem, Królem pokoju i Zbawcą dusz naszych, Nieśmiertelnym, Słońcem, Władcą, Dawcą życia, Nową Paschą, Synem Dziewicy, Mądrością Bożą, Królem i Panem, Słowem Boga, Mocą, Dobrym, Przyjacielem człowieka. Chrystus jest Paschą. I ta Pascha jest święta, nowa, mistyczna, najczcigodniejsza, nieskalana, wielka, piękna, otwierająca bramy raju, uświęcająca wszystkich wiernych. Jest to równocześnie Pascha Pana i wiernych.

Czytanie prologu z Ewangelii św. Jana wskazuje na ścisłą więź Zmartwychwstania Chrystusa z Jego Wcieleniem, na co zwracali już uwagę Ojcowie Kościoła²⁶.

W Boskiej Liturgii św. Jana Chryzostoma uobecnia się Wcielenie, Śmierć i Zmartwychwstanie Chrystusa. Poprzez Boską Liturgię Zbawiciel łączy wiernych w swoje Mistyczne Ciało. Zamiast wielu tradycyjnych tekstów liturgicznych powtarza się w niej często troparion *Chrystus zmartwychwstał*.

Głębia teologiczna zawarta w liturgicznej celebracji stanowi źródło i podjęte dla przeżyć mistycznych, które stają się udziałem uczestników liturgii.

3. Elementy wspólne i różnice z liturgią Kościoła rzymskokatolickiego

Pierwszym elementem wspólnym w Kościele prawosławnym i Kościele rzymskokatolickim jest uznawanie Wielkanocy za szczytowy moment roku liturgicznego. W obydwu Kościołach celebracja odbywa się w nocy. W Kościele prawosławnym liturgia rozpoczyna się przed północą, natomiast w Kościele rzymskokatolickim może rozpocząć się w godzinach wcześniejszych, ale zawsze po zapadnięciu nocy²⁷. Czasami się zdarza, że dzień obchodu Paschy w obydwu Kościołach, mimo różnych kalendarzy, jest ten sam. Innym wspólnym elementem jest procesja. Wprawdzie Mszał Pawła VI w trzech wydaniach łacińskich nic o procesji wokół kościoła nie mówi, ale w niektórych krajach taka procesja się odbywa. *Mszal rzymski dla diecezji polskich* wspomina o możliwości odprawienia procesji rezurekcyjnej po Wigilii Paschalnej albo rano przed pierwszą Mszą św.²⁸ Procesja obchodzi kościół raz lub trzy razy. W obydwu Kościołach wierni trzymają w rękach zapalone świece. W Kościele prawosławnym celebrans używa trójświecznika. W Kościele rzymskokatolickim również przez wiele wieków trójświecznik (tzw. trianguł) był

²⁶ Bp Abel (Popławski), *Święta Pascha...*, s. 120.

²⁷ *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli Pp. VI promulgatum Ioannis Pauli Pp. II cura recognitum*, Editio typica tertia, Typis Vaticanis 2002, s. 337; Kongregacja Kultu Bożego, *List okólny o przygotowaniu i obchodzeniu świąt wielkanocnych* [16 I 1988], nr 78, RBL 41 (1988), nr 5, s. 384.

²⁸ *Mszal rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 1986, nr 57-72, s. 180-183.

używany, ale od 1951 r. zaczął zanikać. Wspólnym elementem jest kadzidło. W obydwu Kościołach radość jest potęgowana przez liczne śpiewy.

Pewnym odpowiednikiem kanonu św. Jana z Damaszku jest w Kościele łacińskim orędzie wielkanocne. Oba poematy, mimo znacznych różnic w strukturze i treści, eksponują wspólne tematy teologiczne, takie jak zmartwychwstanie, zbawienie, zwycięstwo nad grzechem, światłość, radość, chwała. Pewnym zbliżeniem orędzia wielkanocnego do struktury prawosławnego kanonu paschalnego mogłoby być wprowadzenie aklamacji ludu, o których wspominają dwa pierwsze wydania Mszału Pawła VI i *List okólny* z 1988 r.

Najważniejszym wspólnym elementem „siostrzanych Kościołów” jest sprawowana nocą Eucharystia. Ponadto w obydwu Kościołach Pascha jest poprzedzona okresem Wielkiego Postu i Wielkim Tygodniem, a nocna celebracja Zmartwychwstania rozpoczyna okres Wielkanocny. W Kościele łacińskim jest Oktawa Wielkanocna, zaś w Kościele prawosławnym istnieje tzw. Święty Tydzień.

W Kościele prawosławnym nigdy nie było i także obecnie nie ma paschału; w noc paschalną nie przewiduje się liturgii chrzcielnej. Lektury ze Starego Testamentu w liczbie piętnastu czytane są podczas liturgii przedpołudniowej w Wielką Sobotę. Podobne treściowo teksty, choć w mniejszej liczbie, czyta się podczas liturgii Wigilii Paschalnej w Kościele rzymskokatolickim.